Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 7-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 14-oktabr 2026-yil

INSTITUTSIONAL O‘ZGARISHLAR VA KUNDALIK ODATLAR: FORMAL QOIDALAR HAMDA NORASMIY ME’YORLARNING IJTIMOIY MENTALITET BILAN O‘ZARO TA’SIRI

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ПОВСЕДНЕВНЫЕ ПРИВЫЧКИ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ФОРМАЛЬНЫХ ПРАВИЛ И НЕФОРМАЛЬНЫХ НОРМ С СОЦИАЛЬНЫМ МЕНТАЛИТЕТОМ

INSTITUTIONAL CHANGES AND DAILY HABITS: THE INTERACTION OF FORMAL RULES AND INFORMAL NORMS WITH SOCIAL MENTALITY

Ermatov Doniyor Saitkulovich

Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi

Orcid: 0009-0008-3853-5250

Annotatsiya. Maqolada tanlangan mentalitet muammosi ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqsad mental, amaliy va institutsional bog‘lanishlarni konseptual aniqlash. Metodlar: dialektik, ijtimoiy-ontologik, aksiologik, germenevtik va qiyosiy tahlil. Natijada mental barqarorlik va transformatsiya mexanizmlari tizimlashtirildi. Yangilik mentalitetni qadriyat, amaliyot, institut va refleksiv agentlik birligida talqin qilishdir.

Kalit so‘zlar: institutsional o‘zgarish, formal qoidalar, norasmiy me’yorlar, kundalik odatlar, ijtimoiy mentalitet, institutlar, legitimlik

Аннотация. В статье избранная проблема менталитета исследуется в социально-философском аспекте. Цель концептуально раскрыть связи ментальных, практических и институциональных факторов. Методы: диалектический, социально-онтологический, аксиологический и герменевтический анализ. Предложена многомерная модель, систематизирующая механизмы устойчивости и трансформации. Новизна состоит в интеграции ценностного, практического, институционального и рефлексивного уровней.

Ключевые слова: институциональные изменения, формальные правила, неформальные нормы, повседневные привычки, социальный менталитет, институты, легитимность

Abstract. The article examines the selected problem of mentality from a socio-philosophical perspective. The aim is to clarify links among mental, practical, and institutional factors conceptually. Methods include dialectical, social-ontological, axiological, hermeneutic, and comparative analysis. A multidimensional model is proposed to systematize mechanisms of stability and transformation. The contribution integrates value, practice, institutional, and reflexive levels of mentality.

Keywords: institutional change, formal rules, informal norms, everyday habits, social mentality, institutions, legitimacy

KIRISH

Mentalitet zamonaviy ijtimoiy falsafada shaxs va jamiyat o‘rtasidagi vositachilikni, tarixiy xotiraning kundalik xulqqa aylanishini hamda qadriyatlarning institutsional muhitda qanday barqarorlashishini tushuntiruvchi murakkab kategoriya hisoblanadi. Mazkur maqolada institutsional o‘zgarishlar jarayonida formal qoidalar, norasmiy me’yorlar va kundalik odatlarning ijtimoiy mentalitet bilan o‘zaro ta’siri markaziy muammo sifatida qo‘yildi. Uning dolzarbligi shundaki, huquqiy yoki tashkiliy qoidaning o‘zgarishi real xulqning darhol o‘zgarishini anglatmaydi, chunki kundalik odatlar va norasmiy me’yorlar yangi institutni tarjima qiladi, qo‘llab-quvvatlaydi yoki neytrallashtiradi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlar O‘zbekiston va o‘zbek madaniy kontekstida mentalitet, identiklik, qadriyat va ijtimoiylashuvning muhim jihatlarini ochib beradi [1, p. 4–5; 2, p. 175–180]. Ushbu ishlar maqolada empirik natija sifatida ko‘chirilmaydi; ular kontekstni, tushuncha qo‘llanishini va tadqiqot savolini aniqlashtiruvchi nazariy manba vazifasini bajaradi.

Rus tilidagi tadqiqotlar mentalitet, avlodlararo transmissiya, institut va professional identiklikning turli qirralarini konseptual va empirik jihatdan boyitadi [3, p. 6–23; 4, p. 115–122]. Ularning qiyosiy qiymati mental shakllarni milliy xarakterga tenglashtirmasdan,

ijtimoiy muhit va tarixiy o‘zgarish bilan bog‘lash imkonini berishidadir.

Ingliz tilidagi va boshqa xorijiy adabiyotlarda amaliyot, madaniy transmissiya, avtonomiya, ma’no, institut va risk kabi kategoriyalar mentalitet bilan kesishuvchi tarzda yoritiladi [5, p. 190–210; 6, p. 393–407; 7, p. 198–226; 8, p. 70–86]. Turli ilmiy maktablarni qiyoslash mentalitetni faqat bitta nazariy paradigma ichida izohlash xavfini kamaytiradi.

Tadqiqotning nazariy bo‘shlig‘i shundan iboratki, institutsional nazariya formal va norasmiy qoidalarni farqlaydi, ammo mentalitetni bu ikki qatlam o‘rtasidagi ma’no, legitimlik va odat vositachisi sifatida integratsiyalash masalasi falsafiy jihatdan chuqurlashtirilishi lozim. Shundan kelib chiqib, maqolaning maqsadi, institutsional o‘zgarishni “qoida, norma, odat, qayta aloqa” sikli orqali tushuntirib, mentalitetning moslashuv va inertsiya mexanizmlarini asoslash.

TADQIQOT MUAMMOSI, MAQSADI VA NAZARIY ASOSLARI

Nazariy yondashuv mentalitetni individual psixikaning yopiq xususiyati deb emas, ijtimoiy amaliyotda obyektivlashadigan va keyinchalik yangi avlod hamda subyektlar tomonidan qayta ichkilashtiriladigan ma’no tartibi deb qaraydi. Shu sababli formal qoidalar, norasmiy me’yorlar va kundalik odatlar bir-biridan mustaqil indikatorlar emas, o‘zaro vositalangan qatlamlar sifatida tahlil qilindi.

Ijtimoiy-ontologik yondashuv “mental fakt”ning mavjudlik usulini aniqlashga xizmat qiladi: u faqat odamlar ongida emas, til, odat, institut, obyekt, ritual va o‘zaro kutilmalarda ham namoyon bo‘ladi. Aksiologik tahlil esa qaysi qadriyat va maqsadlar ushbu amaliyotlarni maqbul yoki nomaqbul qilib ko‘rsatishini ajratadi.

Germenevtik yondashuv mental mazmunning har bir tarixiy vaziyatda qayta izohlanishini, dialektik metod esa barqarorlik va o‘zgarish o‘rtasidagi taranglikni tushuntiradi. Shu asosda “formal qoida, norasmiy norma, odat, institutsional qayta aloqa” modeli konseptual konstruksiya sifatida taklif etildi.

Ilmiy yangilik uch yo‘nalishda ifodalanadi: birinchidan, mentalitet formal va norasmiy institutlar o‘rtasidagi legitimlik hamda ma’no vositachisi sifatida konseptuallashtirildi; ikkinchidan, institutsional inertsiya faqat manfaatlar qarshiligi emas, avtomatlashgan

kundalik odatlar va ijtimoiy kutilmalarning reproduktiv kuchi bilan izohlandi; uchinchidan, islohotning barqarorligi qoidaning yangi odat va ichki qabulga aylanishini ta’minlaydigan qayta aloqa sikli bilan bog‘landi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual dizaynga ega. O‘zbekiston mualliflarining ikki ishi, rus ilmiy an’anasi doirasidagi ikki tadqiqot, ikki ingliz tilidagi nufuzli manba va ikki boshqa xorijiy ilmiy maktab vakillari ishlari. Tanlashda mavzuga bevosita aloqadorlik, bibliografik rekvizitlarning aniqligi va konseptual hissa mezonlari qo‘llandi.

Dialektik metod barqarorlik va yangilanish, individ va jamoa, formal va norasmiy norma, xavfsizlik va risk kabi qarama-qarshi ko‘rinadigan qutblarning o‘zaro shartlanganligini ochish uchun ishlatildi. Qarama-qarshilik yo‘q qilinishi kerak bo‘lgan xato sifatida emas, mental tizim o‘zgarishining ichki manbai sifatida talqin qilindi.

Ijtimoiy-ontologik tahlil mental fenomenning qayerda va qanday mavjud bo‘lishini ajratishga qaratildi. Mentalitet ongda, matnda, institutda, odatda va munosabatda turli darajada obyektivlashishi sababli, birorta ko‘rsatkich uning to‘liq ekvivalenti deb olinmadi. Aksiologik tahlil qadriyatlar iyerarxiyasi va “yaxshi hayot”, “munosib xulq”, “burch”, “muvaffaqiyat” kabi baholash kategoriyalarini tahlil qildi.

Germenevtik metod meros qilingan mazmunning yangi tarixiy va avlodiy kontekstda qayta talqin qilinishini o‘rganish uchun qo‘llandi. Qiyosiy usul turli ilmiy maktablardagi tushuncha va empirik xulosalarni bir xil analitik savollar asosida solishtirishga imkon berdi. Konseptual tahlil terminlar o‘rtasidagi yashirin sinonimiya va kategorik chalkashliklarni kamaytirishga xizmat qildi.

Maqola yangi so‘rovnoma, eksperiment yoki statistik ma’lumot ishlab chiqarmaydi. Shuning uchun “natijalar” bo‘limidagi xulosalar empirik universal qonuniyatlar emas, tanlangan ilmiy adabiyotlar va falsafiy argumentlar asosida qurilgan nazariy natijalardir. Bunday chegaralash tekshiriluvchanlikni saqlaydi va keyingi empirik tadqiqot uchun aniq gipotezalar yaratadi.

NATIJALAR

Formal institutning samarasi uning matndagi aniqligidan tashqari, kundalik amaliyotda qanday talqin qilinishi va norasmiy kutishlar bilan qanday uchrashishiga bog‘liq. Ijtimoiy-ontologik nuqtai nazardan bu holat formal qoidalar, norasmiy me’yorlar va kundalik odatlarni alohida substansiyalar emas, kundalik faoliyatda bir-birini ishlab chiqaradigan munosabatlar sifatida ko‘rishni talab qiladi. Mentalitet shu munosabatlarning ong, baholash va odat darajasida mustahkamlangan konfiguratsiyasidir. Shuning uchun uning tahlili faqat deklarativ qarashlarni emas, amaliy tanlovlar va takrorlanuvchi xatti-harakatlarni ham qamrab olishi lozim. [1, p. 4–5]

Norasmiy me’yorlar har doim rasmiy qoidalarga qarshi emas; ular huquqiy talabni mahalliy vaziyatga tarjima qilib, bajarilishini yengillashtirishi ham mumkin. Dialektik yondashuv formal qoidalarning kuchayishi har doim norasmiy me’yorlarni susaytiradi degan sodda qarama-qarshilikni rad etadi. Muayyan tarixiy sharoitda ular bir-birini qo‘llab-quvvatlashi, boshqa vaziyatda esa taranglik hosil qilishi mumkin. Falsafiy vazifa ushbu taranglikning manbasini, chegarasini va qayta talqin mexanizmini aniqlashdan iborat. [2, p. 175–180]

Kundalik odatning kuchi u har safar ongli qaror talab qilmasligida: shu sababli institutsional yangilik eski xulq avtomatizmlari bilan to‘qnashganda inertsiya yuzaga keladi. Aksiologik jihatdan mental strukturalar faqat meros qilib olinadigan qadriyatlar to‘plami emas; ular nimani maqbul, foydali, munosib yoki xavfli deb baholash uchun ishlatiladigan mezonlarni ham beradi. Shu bois norasmiy me’yorlarning mazmuni tarixiy xotira bilan cheklanmay, yangi tajriba va refleksiv tanlov ta’sirida qayta tashkil topadi. [3, p. 6–23]

Mentalitet formal qoida va norasmiy norma o‘rtasida legitimlik mezoni bo‘lib, qaysi talab “haqiqiy”, “adolatli”, “rasmiyatchilik” yoki “odatiy” deb qabul qilinishiga ta’sir ko‘rsatadi. Kundalik amaliyotlar nazariy qarashlarning oddiy natijasi emas, balki mentalitetni qayta ishlab chiqaruvchi faol mexanizmdir. Takrorlanadigan odat, til formulasi, kasbiy norma yoki oilaviy ritual muayyan qiymatni “tabiiy” deb qabul qilishga yordam beradi. Bunday tabiiylashtirishni ochish mentalitetning yashirin ijtimoiy ontologiyasini

ko‘rsatadi. [4, p. 115–122]

Qoidani kuchaytirish har doim amaliyotni yaxshilamaydi; agar talabning ma’nosi tushuntirilmasa, u chetlab o‘tish strategiyalarini ham kuchaytirishi mumkin. Institutsional tahlil formal qoida bilan real xulq o‘rtasidagi masofaga e’tibor qaratadi. Agar yangi qoida mavjud kundalik odatlar bilan mazmunli bog‘lanmasa, u tashqi majburiyat sifatida qolishi mumkin; aksincha, norasmiy me’yorlar o‘zgarishni mutlaqo rad etsa, institutsional yangilanishning ijtimoiy bazasi torayadi. [5, p. 190–210]

1-jadval

“formal qoida, norasmiy norma, odat, institutsional qayta aloqa” modelining tahliliy tuzilishi

O‘lchov	Falsafiy mazmun	Tahliliy mezon	Ijtimoiy ko‘rinish
Formal qoida	Rasmiy belgilangan huquq va majburiyat	Aniqlik va bajarilish	Qonun, reglament, protsedura
Norasmiy me’yor	Guruh tomonidan kutiladigan yozilmagan xulq	Ijtimoiy legitimlik	Obro‘, ishonch, sanktsiya
Odat	Takrorlash orqali avtomatlashgan amaliyot	Barqarorlik va inertsiya	Ish usuli, navbat, xizmat
Qayta aloqa	Real amaliyotning qoidaga ta’siri	Moslashtirish va o‘rganish	Monitoring, tuzatish, trening

Norasmiy institutlarni faqat “qoloq an’ana” deb baholash ularning ishonch, tezkor muvofiqlashuv va ijtimoiy yordamdagi funksiyasini ko‘rinmas qiladi. Natijada mentalitetni barqaror “milliy xarakter” deb muzlatib qo‘yish ham, uni tezkor modernizatsiya ta’sirida yo‘qolib ketadigan hodisa deb tasavvur qilish ham yetarli emas. U barqarorlik va o‘zgarish,

meros va interpretatsiya, individual agentlik va jamoaviy kutishlar o‘rtasidagi dinamik muvozanatdir. [6, p. 393–407]

Shu bilan birga, norasmiy me’yorning legitimligi uning uzoq yashaganiga emas, teng maqom, huquq va inson qadr-qimmatiga ta’siriga qarab baholanishi lozim. Ijtimoiy-ontologik nuqtai nazardan bu holat formal qoidalar, norasmiy me’yorlar va kundalik odatlarni alohida substansiyalar emas, kundalik faoliyatda bir-birini ishlab chiqaradigan munosabatlar sifatida ko‘rishni talab qiladi. Mentalitet shu munosabatlarning ong, baholash va odat darajasida mustahkamlangan konfiguratsiyasidir. Shuning uchun uning tahlili faqat deklarativ qarashlarni emas, amaliy tanlovlar va takrorlanuvchi xatti-harakatlarni ham qamrab olishi lozim. [7, p. 198–226]

Institutsional islohotning barqarorligi yangi qoidaga mos xulq bir necha marta takrorlanib, foydali natija va ijtimoiy tasdiq orqali yangi odatga aylanishiga bog‘liq. Dialektik yondashuv formal qoidalarning kuchayishi har doim norasmiy me’yorlarni susaytiradi degan sodda qarama-qarshilikni rad etadi. Muayyan tarixiy sharoitda ular bir-birini qo‘llab-quvvatlashi, boshqa vaziyatda esa taranglik hosil qilishi mumkin. Falsafiy vazifa ushbu taranglikning manbasini, chegarasini va qayta talqin mexanizmini aniqlashdan iborat. [8, p. 70–86]

Raqamlashtirish protseduralarni o‘zgartiradi, ammo eski norasmiy amaliyotlar raqamli tizim ichida yangi shakl olishi mumkin; texnologiya o‘z-o‘zidan mental transformatsiya emas. Aksiologik jihatdan mental strukturalar faqat meros qilib olinadigan qadriyatlar to‘plami emas; ular nimani maqbul, foydali, munosib yoki xavfli deb baholash uchun ishlatiladigan mezonlarni ham beradi. Shu bois norasmiy me’yorlarning mazmuni tarixiy xotira bilan cheklanmay, yangi tajriba va refleksiv tanlov ta’sirida qayta tashkil topadi. [1, p. 4–5]

Institutsional o‘zgarishda ishonch muhim vositachi: fuqarolar qoida maqsadini tushunsa va uni izchil deb bilsa, moslashuv tashqi majburlashdan ichki qabulga o‘tadi. Kundalik amaliyotlar nazariy qarashlarning oddiy natijasi emas, balki mentalitetni qayta ishlab chiqaruvchi faol mexanizmdir. Takrorlanadigan odat, til formulasi, kasbiy norma

yoki oilaviy ritual muayyan qiymatni “tabiiy” deb qabul qilishga yordam beradi. Bunday tabiiylashtirishni ochish mentalitetning yashirin ijtimoiy ontologiyasini ko‘rsatadi. [2, p. 175–180]

MUHOKAMA

Natijalar institutsional o‘zgarishlar jarayonida formal qoidalar, norasmiy me’yorlar va kundalik odatlarning ijtimoiy mentalitet bilan o‘zaro ta’sirini monokauzal formula bilan tushuntirish qiyinligini ko‘rsatadi. Mahalliy tadqiqotlar [1; 2] kontekst va madaniy semantikani, rus tilidagi ishlar [3; 4] ijtimoiy-psixologik va institutsional mexanizmlarni, ingliz tilidagi hamda boshqa xorijiy adabiyotlar [5–8] esa qiyosiy nazariya va metodologik imkoniyatlarni ochadi. Ularning farqi qarama-qarshilik emas, mentalitetning ko‘p qatlamli tabiatini ko‘rsatadigan analitik resursdir.

Birinchi muhim muhokama nuqtasi formal qoidalarni yagona tushuntiruvchi sababga aylantirmaslikdir. Mental strukturalar tarixiy meros, hozirgi institutsional rag‘bat, guruhiy kutilma va individual tajribaning kesishgan nuqtasida shakllanadi. Shu sababli bitta qadriyatning mavjudligi uning xulqda bir xil ko‘rinishini kafolatlamaydi.

Ikkinchi nuqta norasmiy me’yorlarning interpretativ xarakteridir. Ijtimoiy subyektlar normalarni shunchaki qabul qilmaydi; ular mazmunni o‘z holati, avlodiy tajribasi va kelajak kutilmasi bilan bog‘lab talqin qiladi. Bu jarayon mental yangilanishni tasodifiy individual chekinish emas, ijtimoiy ma’no ishlab chiqarish shakli sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Uchinchi nuqta kundalik odatlarning amaliy o‘lchovidir. Mentalitet haqidagi nazariy xulosa kundalik tanlov, institutsional xulq va kommunikativ amaliyot bilan tekshirilmaguncha normativ stereotipga aylanib qolishi mumkin. Shu sababli falsafiy tahlil kelgusida etnografiya, so‘rov, diskurs-tahlil va tajribaviy metodlar bilan bog‘lanishi maqsadga muvofiq.

AMALIY-NORMATIV IMPLIKATSIYALAR

Islohotlarni baholashda “qonun qabul qilindi” ko‘rsatkichi bilan birga real odat, vaqt xarajati, norasmiy chetlab o‘tish va foydalanuvchi tajribasi ham tahlil qilinishi kerak. Institutsional tahlil formal qoida bilan real xulq o‘rtasidagi masofaga e’tibor qaratadi. Agar

yangi qoida mavjud kundalik odatlar bilan mazmunli bog‘lanmasa, u tashqi majburiyat sifatida qolishi mumkin; aksincha, norasmiy me’yorlar o‘zgarishni mutlaqo rad etsa, institutsional yangilanishning ijtimoiy bazasi torayadi. [7, p. 198–226]

Formal va norasmiy institutlarning samarali muvofiqlashuvi mentalitetni majburan almashtirish emas, yangi qoida uchun tajriba, ma’no va ishonch yaratish jarayonidir. Natijada mentalitetni barqaror “milliy xarakter” deb muzlatib qo‘yish ham, uni tezkor modernizatsiya ta’sirida yo‘qolib ketadigan hodisa deb tasavvur qilish ham yetarli emas. U barqarorlik va o‘zgarish, meros va interpretatsiya, individual agentlik va jamoaviy kutishlar o‘rtasidagi dinamik muvozanatdir. [8, p. 70–86]

Taklif etilgan modeldan foydalanishda uch bosqichli tahlil maqsadga muvofiq. Avvalo formal qoidalarning konkret ifodasi va tarixiy manbasi aniqlanadi. Keyin norasmiy me’yorlar bilan bog‘liq baholash va interpretatsiya mexanizmlari tekshiriladi. Nihoyat, uchinchi komponentning institut va subyekt qarorida qanday obyektivlashayotgani ko‘riladi. Shu uchlik mentalitetni abstrakt stereotip emas, tekshiriladigan ijtimoiy jarayon sifatida tahlil qilishga yordam beradi.

Maqola doirasida quyidagi amaliy yo‘nalishlar tavsiya etiladi: 1) institutsional islohotlarda foydalanuvchi kundalik amaliyoti va norasmiy cheklovlarni oldindan diagnostika qilish; 2) yangi qoidalarni joriy etishda tushuntirish, tajriba-sinov va qayta aloqa mexanizmlarini birlashtirish; 3) raqamlashtirish natijalarini faqat xizmat soni emas, eski norasmiy amaliyotlarning qay darajada o‘zgargani bilan ham baholash. Tavsiyalar tayyor ma’muriy reglament emas; ular konkret soha, avlod va ijtimoiy guruhga moslashtirilishi kerak bo‘lgan falsafiy-metodologik prinsiplar sifatida berildi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari institutsional o‘zgarishlar jarayonida formal qoidalar, norasmiy me’yorlar va kundalik odatlarning ijtimoiy mentalitet bilan o‘zaro ta’sirini alohida psixologik belgilar yig‘indisi yoki tarixdan meros bo‘lib qolgan o‘zgarmas xarakter sifatida emas, ijtimoiy munosabatlar, qadriyatli baholash va takrorlanuvchi amaliyotlar ichida mavjud bo‘ladigan dinamik tizim sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatdi. Tahlil asosida

“formal qoida, norasmiy norma, odat, institutsional qayta aloqa” modeli taklif qilindi. Mazkur model formal qoidalar, norasmiy me’yorlar va kundalik odatlar o‘rtasidagi aloqani mexanik qarama-qarshilik emas, tarixiy sharoit, institutlar va subyekt agentligi orqali doimiy qayta tuziladigan munosabat sifatida tushuntiradi. Birinchi ilmiy natija shuki, mentalitet formal va norasmiy institutlar o‘rtasidagi legitimlik hamda ma’no vositachisi sifatida konseptuallashtirildi. Ikkinchidan, institutsional inertsiya faqat manfaatlar qarshiligi emas, avtomatlashgan kundalik odatlar va ijtimoiy kutilmalarning reproduktiv kuchi bilan izohlandi. Uchinchidan, islohotning barqarorligi qoidaning yangi odat va ichki qabulga aylanishini ta’minlaydigan qayta aloqa sikli bilan bog‘landi. Bu xulosalar mentalitetni o‘rganishda deklarativ fikrlarni qayd etishning o‘zi yetarli emasligini, qadriyatning kundalik xulq, norasmiy me’yor, til, institutsional tajriba va avlodlararo interpretatsiyada qanday namoyon bo‘lishini ham tahlil qilish lozimligini asoslaydi. Amaliy jihatdan institutsional islohotlarda foydalanuvchi kundalik amaliyoti va norasmiy cheklovlarni oldindan diagnostika qilish, yangi qoidalarni joriy etishda tushuntirish, tajriba-sinov va qayta aloqa mexanizmlarini birlashtirish hamda raqamlashtirish natijalarini faqat xizmat soni emas, eski norasmiy amaliyotlarning qay darajada o‘zgargani bilan ham baholash maqsadga muvofiq. Biroq maqola nazariy-konseptual xarakterga ega bo‘lgani uchun taklif etilgan model empirik jihatdan yakuniy isbotlangan qonuniyat sifatida emas, keyingi sotsiologik, psixologik va qiyosiy tadqiqotlarda tekshirilishi lozim bo‘lgan analitik konstruksiya sifatida qaraladi. Uning ilmiy qiymati mental barqarorlik va o‘zgarishni bir-birini inkor qiladigan qutblar sifatida emas, vorisiylik, refleksiya va amaliy qayta ishlab chiqarishning o‘zaro bog‘liq jarayonlari sifatida ko‘rsatishidadir. Shu ma’noda, mental yangilanish merosni yo‘qotish emas, balki ijtimoiy tajriba o‘zgargan sharoitda meros qilingan ma’nolarni tanqidiy qayta o‘zlashtirish, ularning inson subyektligi va zamonaviy ehtiyojlarga mos qismlarini saqlab, disfunksional shakllarini qayta ko‘rib chiqish qobiliyati bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Usmonov M., Abdivaliyeva N., Abdujalilov J., Fayziyev A. Institutsional matritsa va uning amal qilishi // Journal of Academic Research in New Uzbekistan. 2024. Vol. 1,

No. 15. p. 4–5. DOI: 10.5281/zenodo.14495812.

2. Bahodirbekov I. O‘zbekistonda sud-huquq tizimini isloh qilish: mustaqillik, shaffoflik va raqamlashtirishning institutsional jihatlari // Jamiyat va innovatsiyalar. 2024. Vol. 5, No. 7/S. p. 175–180. DOI: 10.47689/2181-1415-vol5-iss7/S-pp175-180.

3. Тамбовцев В.Л. Методология эмпирического анализа неформальных институтов // Journal of Institutional Studies. 2020. Vol. 12, No. 3. p. 6–23. DOI: 10.17835/2076-6297.2020.12.3.006-023.

4. Ким Н.В. Роль институтов в современной экономике России // Вестник Челябинского государственного университета. 2020. No. 2 (436). p. 115–122. DOI: 10.24411/1994-2796-2020-10210.

5. Davidson L.J., Kelly D. Minding the Gap: Bias, Soft Structures, and the Double Life of Social Norms // Journal of Applied Philosophy. 2020. Vol. 37, No. 2. p. 190–210. DOI: 10.1111/japp.12351.

6. Eesley C.E., Eberhart R.N., Skousen B.R., Cheng J.L.C. Institutions and Entrepreneurial Activity: The Interactive Influence of Misaligned Formal and Informal Institutions // Strategy Science. 2018. Vol. 3, No. 2. p. 393–407. DOI: 10.1287/stsc.2018.0060.

7. Fiori S. Formal and Informal Norms: Their Relationships in Society and in the Economic Sphere // Review of Social Economy. 2018. Vol. 76, No. 2. p. 198–226. DOI: 10.1080/00346764.2017.1423510.

8. Guala F. Normativity // Understanding Institutions: The Science and Philosophy of Living Together. Princeton University Press, 2016. p. 70–86. DOI: 10.1515/9781400880911-009.